

Радоје ПАЈОВИЋ

УЧЕШЋЕ КПЈ У ЦРНОЈ ГОРИ НА ПАРЛАМЕНТАРНИМ ИЗБОРИМА

КПЈ НА ИЗБОРИМА У ПЕРИОДУ ЛЕГАЛНОСТИ ОПШТИНСКИ ИЗБОРИ 1920 ГОДИНЕ¹

Млада радничка класа у Црној Гори имала је у току 1920 године два врло озбиљна испита. То су били општински избори и избори за Уставотворну скупштину.

На Другом конгресу КПЈ у Вуковару, одржаном од 20—25 VI 1920 године, донесена је одлука, у вези са општинским изборима, да се не могу правити споразуми са буржоаским партијама. „Нити се чланови Партије могу кандидовати на туђим листама, нити се нечланови Партије смију примати на наше листе“². Тих начела су се држали комунисти у Црној Гори, па су на општинским изборима, гдје је то било могућно, поставили листе са својим кандидатима.

Великосрпска буржоазија, уплашена од све већег јачања радничког покрета, а стрепећи од сопственог неуспјеха, настојала је да онемогући побједу комуниста на изборима. Она је предузела потребне мјере да спријечи акције комуниста које су вођене у том периоду, јер су оне биле „све безобзирније, јаче и озбиљније“³.

Повјереник краљевске владе за Црну Гору, актом пов. бр. 644 од 29 II 1920, упућеним Окружном начелнику на Цетињу, пренесећи акт Министарства унутрашњих послова захтијева да му се хитно достави списак свих важнијих црногорских „бољшевика“, са личним подацима: „Напоследку наредити свим полицијским властима да обрађају најачу пажњу на рад и кретање

Нијесмо били у могућности да обрадимо у овом чланку све општинске изборе одржане у периоду 1920—1940.

Одлуке II Конгреса КПЈ, Руководна начела за општинске изборе, Загреб, 1920, 21—22.

³ Акт повјереника краљевске владе за Црну Гору, пов. бр. 644 од 29 II 1920 — Окружном начелству Цетиње (Историски архив ЦК СК ЦГ (даље ИА ЦК), V 5—1 (20).

бољшевичких агитатора и бољшевика уопште, и да ми се сваких 15 дана шаљу извештаји о раду бољшевика у Црној Гори. У ове извештаје износити шта је све од полицијских власти учињено у случајевима, кад се констатовала повреда законских прописа од стране бољшевика. Ови 15-то дневни извештаји не искључују дужност, да ми се случајеви, о којима треба да будем обавештени што пре, — најжитније шифрованим телеграмима, достављају. Напомињем, да ћу против лабавости и немарљивости полицијских органа у овим случајевима предузимати најстрожије мере“⁴.

Уочи избора власти су спроводиле изборни терор у свим општинама. Полиција је хапсила предизборне агитаторе, комунисте, цијепала плакате, предизборне прогласе и летке, растурила предизборне скупове итд. „Пријетило се свим могућим средствима, свим оним који су смјело и отворено признавали своје комунистичко освједочење и вршили своју дужност обавјештавања радника о њиховом класном положају, о нужности рушења капиталистичког поретка, о неминовности социјалне револуције...“⁵. „У том се иде тако далеко да се не допушта да се са стране радништва каже ма и једна ријеч против данашњег несносног стања у нашој земљи, против безобзирног и бруталног терора који се над радницима врши“⁶.

Да би што више искористила полицијски апарат за борбу против комуниста, буржоазија је одлучила да се општински избори не одрже истовремено у свим општинама⁷. Но и поред свег изборног терора и других мјера које је режим предузимао, комунисти су узели видног учешћа на поменутиим изборима. Предизборна парола комуниста у Црној Гори је била: сва управна власт народу, његовим организованим тијелима на селу и вароши — совјетима. Мјесне партиске и радничке организације упутиле су прогласе радницима и сељацима позивајући их да гласају за претставнике Комунистичке партије. Тако је сачуван проглас Мјесног вијећа СРПЈ(к) из Цетиња. Тај проглас је врло значајан, јер је у њему дат програм Партије, који се састојао: у борби за „оснивање државе радног народа, републике радника и сељака на мјесто досадашње капиталистичке државе; увођење опште обавезе рада и школовања на мјесто досадашње опште војне обавезе; и међународног братства на мјесто досадашњег међународног клања“⁸. Обраћајући се својим гласачима, Мјесно вијеће СРПЈ(к) на Цетињу у прогласу каже: „Ми, и ако побије-

⁴ Исто.

Ослобођење, гласило СРПЈ(К), Загреб, бр. 52 од 11 XII 1920.

Радничке новине, орган СРПЈ(К), Београд, бр. 15 од 20 I 1920.

Нико С. Мартиновић, Раднички покрет у Црној Гори под руководством Јована Томашевића, Београд, 1955, 53.

⁸ ИА ЦК, I 4—3 (20) — препис.

димо, знамо да не можемо у Општини спровести наш комунистички програм, докле год је држава и цио државни апарат у рукама капиталистичке класе. Зато је циљ наше Партије не освајање Општине, него освајање државе од стране народа. Иако свјесни да ћемо наићи на дивљи отпор надзорних и државних власти, богаташке класе коју оне заступају, ми ћемо ипак покушати да овдје на Цетињу преко Општине спроведемо неколико корисних рефорама⁹. Ево за које се реформе залаже Мјесно вијеће СРПЈ(к) на Цетињу: укидање општинских трошарина, а све општинске терете тако расподијелити да они падну искључиво на богатију класу грађанства; подизање општинских пећи и општинских продавница меса, као и продавница осталих животних намирница; реквизиције свих станова, којима треба кирију да одређује општински одбор; обавезна помоћ радницима без посла и у болести и бесплатна љекарска помоћ и бесплатни лијекови радницима.¹⁰

Немамо потпунијих података за све општине, те према томе не знамо у потпуности какав су успјех постигли комунисти у појединим општинама. Такође се не зна ни тачан датум одржавања избора у појединим општинама. Засада се зна да су избори у Петровцу на Мору одржани почетком септембра, јер већ 10 IX 1920 дописник Г л а с а сл о б о д е јавља из Котора да су на изборима за општинску управу у Петровцу „наше присташе и симпатизери однели потпуну победу“,¹¹ а 18 IX 1920 Покрајинска влада за Далмацију је потврдила нову општинску управу.¹² Према подацима којима располажемо да се закључити да су општински избори у Подгорици одржани у току марта, а у Цетињу касније.

Иако немамо потпуних података о успјеху комуниста на општинским изборима 1920 у Црној Гори, ипак се зна да су побиједили у двјема општинама: Петровачкој и Подгоричкој.

У Петровцу, и Паштровићима уопште, комунисти су имали доминантну улогу, док се утицај других, буржоаских партија није ни осјећао. Буржоазија је одмах послје избора покушала да збаци новоизабрану општинску управу и да измијени постојеће стање. Которско поглаварство је послало своје претставнике Рашковића и Буја у Петровац да ту замисао остваре, али они у томе нијесу успјели, јер су се „сви опћинари (изузев њих 10) изјаснили за нову управу.“¹³ Приликом њиховог доласка у Петровац неки тамошњи радикали су покушали да сазову збор на коме је требало да говоре Рашковић и Буј. Жандарми су силом тјера-

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

Глас слободе, Сарајево, бр. 201 из 1920.

Наредбом бр. 6566/2 У. ИА ЦК, V, 1—25 (20) (фотокопија)...

Глас слободе, бр. 201 из 1920.

ли народ да присуствује збору, надајући се да ће тако успјети да сруше општинску управу и да подигну углед Радикалске странке. Рашковић је радикале храбрио и обећавао да ће их жандармеријом помоћи и „пазити од потсмеа и поруге“.¹⁴ Он је почео застрашивати појединце и пријетити им вјешалима. Затим је пријетио да ће довести 10—15 батаљона војске, „само да створи ред“.¹⁵

На збору је говорио, на захтјев народа, Марко Греговић (члан Општинског одбора), који је позвао присутне „да се придруже борби коју води радни народ ове земље, под заставом Комунистичке партије Југославије“.¹⁶

Још раније је буржоазија покушала да створи себи „базу“ у Паштровићима, али је тај покушај остао без успјеха. Двадесет деветог августа је био дошао у Паштровиће Душан Греговић, радикал, са циљем да организује Радикалску странку. Он је у друштву са мјесним радикалима: Душаном Сућићем, трговцем, Луком Вуковићем, посједником, и учитељима Ивом Митровићем и Томом Рађеновићем издао позив паштровским сељацима да дођу на скупштину у манастир Режевиће, да се види „ко је Србин — радикал, а ко није“.¹⁷ На скупштину је дошло неколико стотина сељака — комуниста и комунистичких симпатизера, док је радикала било присутно свега 5. Сељаке је предводио Марко Греговић, којег су они опуномоћили да брани њихове интересе и да иступи против радикала. Када је то Марко саопштио своје стрицу, овај, сазнавши за однос радикала и комуниста, није ни дошао на скупштину. На збору су уиме радикала покушали да говоре студент Милан Буј и учитељ Томо Рађеновић, али пошто нијесу наишли на подршку присутних, то су се обојица повукли са скупштине.

Пошто се скупштина завршила, сељаци су захтијевали да се запишу сви радикали да би знали њихова „срамотна имена“.¹⁸

О животу и раду Петровачке „црвене“ општине сачувано је доста података. Према причању живих учесника из тих догађаја, „Општина је донијела одлуку да земља припада оном ко је сбрађује. Ако би сељак дошао у Општину да се жали на газду, речено му је да живи од свога рада, а да газди не даје ништа. Говорено је о диоби црквених добара међу сељацима, али до диобе није дошло. Функције у Општини су биле бесплатне, а Општина је била на услузи општинарима. Трошкове Општине су

Исто.

Исто.

¹⁶ Исто.

Радничке новине, бр. 258 од 29 X 1920.

¹⁸ Исто.

плаћали чланови управе Општине. Укинута је пазарина и друга давања Општини“.¹⁹

Према подацима којима располажемо комунисти су побиједили и у Подгоричкој општини. То се да закључити према сачуваној архивској грађи, затим према партиској и грађанској штампи. У извјештају Окружног начелства на Цетињу пов. бр. 497 од 9 VI 1920 Министарству унутрашњих послова каже се: „За сада рад је Начелства био да испред избора општинских не дођу на управу комунисти као што су у Подгорици.“²⁰ Цетињска Народна ријеч, орган Демократске странке за Црну Гору, у броју од 10 VII 1920 доноси допис из Подгорице: „Дошли су нови избори, продрла је листа Радничког удружења. Радничко удружење носило је онда „чисто“ бољшевички карактер, а да то није само форма већ и стварност најбоље се може судити по познатом штрајку подгоричком 3 децембра²¹ прошле године.“²² Побједу комуниста у Подгорици забиљежила је такође и тадашња партиска штампа. Београдске Радничке новине доносе вијест: „Извештава нас један друг да је у Подгорици (Црна Гора) изабрано свих 12 одборника и 6 заменика комуниста у Општински одбор“.²³ Исту вијест доноси и сарајевски Глас слободе.²⁴

Међутим, преживјели учесници не сјећају се да су комунисти имали власт у Подгоричкој општини. То је вјероватно тачно, јер је познато да је буржоазија спријечила комунисте у неким општинама да преузму управу. „Будући да буржоазија није успјела фалсифицирати вољу народа, приступила је грубом насиљу. Министар унутрашњих послова Драшковић забранио је комунистичким одборницима да преузму управу опћина. . Због тога је свега неколико мањих опћина остало дуже вријеме у рукама претставника револуционарног пролетаријата“.²⁵

Не знамо да ли су комунисти побиједили и у некој другој општини у Црној Гори, али се зна да су у неким општинама још у току 1919 године одборници, а негдје и претсједници општина, били комунисти. Тако се зна да је Лазар Лопичић био претсједник Цеклинске општине још 1919 године.²⁶ Марко Машановић је

¹⁹ Нико С. Мартиновић, Прва народна општина на Јадрану, *Историски записи*, књ. II, 1948, 296.

²⁰ Извјештај Окружног начелства Цетиње — Министарству унутрашњих дјела о стању комунизма на терену Среза (ИА ЦК, V 5—8 (20).

²¹ Трећег децембра 1919 у Подгорици је одржан успјешан штрајк против скупше.

Народна ријеч, Цетиње, 10 VII 1920.

Радничке новине, бр. 75 од 30 III 1920.

Глас слободе, бр. 74 из 1920 године.

Јосип Цази: *Вуковар у класној борби*, Загреб 1955, 120.

²⁶ Извјештај Среског начелства Ријека од 2 V 1919 (ИА ЦК, V 5—3 (19).

такође 1919 године био члан Контролне комисије Ријечке општине.²⁷

И поред предизборне активности, цетињски комунисти нијесу успјели да побиједу на општинским изборима због изузетно предузетих мјера од стране државних органа.

Иако су комунистичке општине, односно комунистички одборници, остали на управи до доношења Закона о заштити јавне безбједности и поретка у држави, којим се комунистичке општине укидају, крај Петровачке „дрвене“ општине дошао је раније. Он је обиљежен убиством министра унутрашњих послова Милорада Драшковића 21 VII 1921 године.²⁸

ИЗБОРИ ЗА УСТАВОТВОРНУ СКУПШТИНУ 28 XI 1920

Иако је 1920 године КПЈ била легална, буржоазија је настојала да је по сваку цијену онемогући у предизборној агитацији, па је у том циљу спровела предизборни терор у цијелој земљи. Терор је у појединим крајевима Југославије био различит, па је у Црној Гори имао своје специфичности. Он се у Црној Гори почео спроводити још од тзв. уједињења, а пред изборе је био појачан у односу на комунистичке агитаторе. Буржоазија је била уплашена од јачања радничког покрета — масовног штрајкачког покрета, организованих иступа радничке класе за своја права, солидарности пролетаријата Југославије са дјелом Октобарске револуције и њеним енергичним иступом против антисовјетске интервенције, па је настојала из дана у дан да тај терор појача, те је он утолико постајао безобзирнији. А на располагању су јој била сва средства: власт, војска, државна благајна, која је она, посебно у Црној Гори, користила до максимума. Полиција је хапсила комунистичке агитаторе, запљењивала партиску штампу, предизборне прогласе и летке, цијепала плакате, упадала у приватне станове појединих партиских функционера, вршила преметачину и запљењивала партиски материјал.²⁹

Полиција је јавно пријетила да неће презати ни од употребе најгрубље силе.³⁰ Тако је, на примјер, полиција у Тивту пријетила радницима отпустом и затварањем предузећа.³¹

Изразит примјер растурања предизборних скупова од стране буржоаског режима забиљежила је ондашња партиска штампа — сарајевски Глас слободе и загребачко Ослобођење. У Котору је био сазван збор са дневним редом: Комунистичка партија и избори. Збор је био пријављен и одобрен од власти, с тим што је полиција послала своје органе да присуству-

²⁷ Нико С. Мартиновић, Раднички покрет..., 52.

²⁸ Нико С. Мартиновић, Прва народна општина на Јадрану, ц. д. 297.

²⁹ Глас слободе, бр. 243 из 1920.

³⁰ Исто.

³¹ Ослобођење, бр. 52, од 11 XII 1920.

ју збору. Међутим, када је референт Бошко Радановић почео да говори о свјетској револуцији, изасланик власти Толентино забранио му је да о томе говори. Онда је Радановић почео да говори о Бољшевичкој партији и пролетерском револуционару Либкнехту (који је убијен годину дана раније), али му је Толентино поново одузео ријеч. Тада су учесници збора захтијевали да се Радановићу дозволи да говори, али је на то изасланик власти распустио збор. Настало је хапшење комуниста. Ухапшени су били: Бошко Радановић, Адолф Мук и Вицко Гринер и осуђени по тзв. Баховом патенту на 20 дана затвора.³²

Дописник *Ослобођења* из Котора јављајући о изборном терору у Боки Которској пише да су „поједини мрачни типови настојали да стално провоцирају и тероризу наше другове, специјално раднике православне вјере, који су схватили нов дух времена и добробит која долази свим радницима и сељацима од својих класних организација. Цјелокупна буржоазија, а специјално она, која се назива радикалном, настојала је да те другове застраши и обмане, али није јој успјело, захваљујући високој свјести тих радника и њиховој спремности да пријед падну под тољагом напујданих, пијаних и плаћених провокатора, но да се свог убјеђења одрекну.“³³

Сачувани су подаци и о заплени предизборних комунистичких прогласа. Двадесет трећег новембра 1920 године Комунистичка партија је издала у Цетињу предизборни проглас, а већ два дана касније начелник Округа цетињског актом бр. 10.433 од 25 XI 1920 доставља наредбу начелнику Среза цетињског о његовој заплени.³⁴

О полициском терору говори чињеница да је од 43.462 бирача, колико их је било уписано у бирачке спискове, изишло на изборе свега 28.650,³⁵ док су остали били у одметништву, емиграцији, или нијесу хтјели да изађу на изборе, због тога што нијесу смјели да гласају кога хоће, плашећи се посљедица. Бирачи из села Љешева Ступа и Малошина Дола нијесу ни долазили на биралиште.³⁶

Буржоазија није жалила ни своје финансије само да дође до успјеха. Она је немилосрдно трошила новац плаћајући своје агитаторе и врбујући гласаче међу сиромашним црногорским становништвом. Министарство унутрашњих послова, наредбом пов. бр. 270 од 26 X 1920, по одлуци Министарског савјета, одобрило

³² *Глас слободе*, бр. 246 из 1920; *Ослобођење*, бр. 48 од 24 XI 1920.

³³ *Ослобођење*, бр. 52 од 11 XII 1920.

³⁴ ИА ЦК, V 5—18 (20).

Нико С. Мартиновић, *Раднички покрет...*, 57.

³⁵ Среско начелство Чево, пов. бр. 432 од 12 XII 1920 (ИА ЦК, IV 2—1 (20)).

је кредит од 500.000 динара, којим окружни начелници у Црној Гори могу самостално располагати до 1 XI 1920.³⁷

И поред таквог терора који је буржоазија спроводила у Црној Гори, Комунистичка партија је ипак имала доста изгледа на успјех. Шансе КПЈ послје општинских избора још више су порасле. Партиске организације су основане и у оним мјестима у којима дотада нијесу постојале, а тамо гдје су постојале број чланова се повећао. У неким организацијама тај је број достигао и до 300.³⁸ Партиска директива у предизборној агитацији је била да се у највећој мјери појача агитациони рад по селима. Секретаријат Ликвидационог извршног одбора КПЈ за Босну, Херцеговину и Црну Гору поставио је свим организацијама и повјереницима КПЈ у Босни, Херцеговини и Црној Гори као најважнији задатак „да свака партиска организација, свако повјереништво и сваки друг у својој средини мора ових дана развити најснажнији рад да раднике и тежаке, наше присташе, који имају право гласа упућују да се неизоставно уписују у бирачке спискове“.³⁹

Избори су заказани за 28 XI 1920.

Организације Комунистичке партије у Црној Гори одржале су Обласну предизборну конференцију 31 октобра у Подгорици, на којој је утврђена кандидатска листа Комунистичке партије.⁴⁰ За носиоца листе одређен је Јован Томашевић. За листу је требало одредити 10 кандидата. На конференцији је одређено 9. Недостајао је један квалификовани кандидат и два замјеника. Тада је партиско руководство одлучило да се обрати руководству у Београду за 3 квалификована кандидата, од којих би један био кандидат, а два замјеници.⁴¹ Руководство из Београда је предложило: Живојина Цветковића, проф. из Крушевца, Стојана Василића, проф. из Ужица, и Борислава Брэдваревића, дипломираног правника из Беле Цркве (Банат). Послје тога кандидатска листа са општим условима изгледала је овако: 1. Јован Томашевић, адвокатски приправник из Цетиња; 2. Павле Жижих, учитељ из Поља Колашинских; 3. Богољуб Глигоријевић, ковач-бравар из Подгорице (родом из Србије); 4. Миђун Бошковић, земљорадник из Орје Луке; 5. Никола Ковачевић, учитељ из Грахова; 6. Лазар Лопичић, земљорадник из Цеклина; 7. Ђорђе Ђиповић, земљорадник из Даниловграда; 8. Нико Зачиранин, зидар из Цетиња.

Нови свијет, Загреб, бр. 54 од 21 XI 1920; Ослобођење, бр. 60 од 4 XII 1920.

³⁸ Према извјештају Секретаријата Покрајинског извршног одбора СРПЈ(К) за Босну, Херцеговину и Црну Гору — Централном партиском вијећу за II Конгрес, подгоричка партиска организација је у то вријеме бројила 300 чланова, а цетињска 188 (*Глас слободе*, бр. 121 из 1920).

³⁹ *Глас слободе*, бр. 203 из 1920.

⁴⁰ *Глас слободе*, бр. 246 из 1920.

⁴¹ Према усменој изјави Јова Загоре (датој на састанку у Општинском комитету ЦК Титоград) од 11 I 1959.

Квалификовани: 1. Живојин Цветковић, проф. из Крушевца, његов замјеник — Стојан Василић, проф. из Ужица; 2. Радован Пулевић, секретар Окружног суда из Цетиња, замјеник Борислав Брэдваревић, дипломирани правник из Беле Цркве.

Послије одржане конференције отпочело се са агитацијом. Одржавани су предизборни зборови гдје је то било могућно, тј. гдје су мјесне власти дозволиле.

Уочи избора дошла је једна група студената из Београда да помогне у предизборној агитацији. Они су у неким мјестима успјели да одрже и зборове. Сачувани су подаци о једном таквом збору, који је одржан 6 новембра у Ријечи Црнојевића. Збор је, на основу чл. 8 Закона о јавним зборовима и удружењима, пријављен Среском начелству на Ријечи Црнојевића 3 новембра од стране 20 студената потписника. Начелник Среза је наредбом бр. 7461 од 4 XI 1920 одобрио збор и именовao једног полициског писара да присуствује збору.⁴² Говорници су позвали присутне учеснике збора да изађу на изборе, „анатемису“ демократе и радикале и да гласају за раднике и сељаке.⁴³

Уочи збора стигла су 3 изборна прогласа. Прво је стигао проглас КПЈ из Београда од 1 X 1920, у којем је упућен позив радном народу града и села да да своје гласове за Комунистичку партију Југославије.⁴⁴ Други проглас су упутили црногорски студенти комунисти, који позивају свој народ да гласа за републику радника и сељака.⁴⁵ Трећи проглас је стигао од др Вукашина Марковића, упућен Рогамљанима, Стијењанима и осталим Пиперима, у којем их позива да гласају за бољшевикуе — за Лењина.⁴⁶

Комунистичка партија за Црну Гору издала је посебан проглас 23 XI 1920 у Цетињу, упућен сељацима Црне Горе. У прогласу се разобличава тактика буржоаских агитатора. У њему се одређује пут борбе сељацима за остварење њихових права. О томе се у прогласу каже: „Другови сиромашни сељаци! Ви имате један примјер за углед, ви имате обиљежен пут којим треба ићи. Тај примјер то је руска револуција радника и сељака, у којој су уједињени, збратимљени, под једном и то црвеном заставом, пошли радници и сељаци простране братске руске земље...“⁴⁷ То је био позив сељацима да се не смију дијелити на „бијеле“ и „зелене“, јер ће тако постати плијен буржоазике и једни и други, него да забораве старе несугласице и да се удруже и приђу „браћи по патњама“ варошким радницима и да сви удружени поведу

ИА ЦК, IV 1—2 (20).

⁴² Исто.

⁴³ ИА ЦК, I 4—7 (20) — препис.

Историски институт НРЦГ, фасц. 201.

⁴⁴ Према поменутој изјави Јова Загоре од 11 I 1959.

⁴⁷ ИА ЦК, I 4—6 (20).

борбу за стварање државе радника и сељака, у којој ће бити „свега један једини пријесто, са кога неће царовати ни таст ни зет, ни ујаци ни сестрићи, ни сабља ни мантија, ни долама ни лацмански фрак, него ће бити један једини господар — удружени радник и сељак Шумадије и Црне Горе, Хрватске и Босне, Војводине и Маћедоније.“⁴⁸

Уочи избора, расположење међу радним масама је било оптимистичко. Према извјештају дописника Гласа слободе из Црне Горе, партиске организације су ушле у изборну борбу „са пуно наде да ће она бити крунисана побједом“.⁴⁹ Изборни резултати су то потврдили. Побједа Комунистичке партије је била потпуна. Комунисти су, од укупно 28.650 бирача, колико их је изишло на изборе, добили 10.900 гласова, док су републиканци добили 4.612, а остале три странке — Демократска, Радикалска и „Независна“ — добиле су заједно 13.138 гласова.⁵⁰ Од десет мандата, колико је имала Црна Гора на овим изборима, комунисти су добили четири. Комунистички посланици су били: Јован Томашевић, Павле Жижић, Богољуб Глигоријевић и Живојин Цветковић. Остали мандати су подијељени — два су припала републиканцима (Јован Ђоновић и Крсто Пејовић), а четири демократима и радикалима (Спасоје Пилетић, Павле Чубровић, Милосав Раичевић и Андрија Радовић).

У Боки, која је тада административно и изборно била везана за Далмацију, комунисти су добили 1.053 гласа, радикали 3.069, док су остале странке добиле 617 гласова.⁵¹ Од изборних јединица у Боки комунисти су најбоље прошли у Тивту, гдје су добили 309 гласова, док су све буржоаске партије добиле заједно 71 глас.⁵²

Такав успјех Комунистичке партије на изборима од 28 XI 1920 у Црној Гори био је изненађење и за пријатеље и за непријатеље радничког покрета. Побједа на изборима за Конституанту је највећи успјех Комунистичке партије у Црној Гори у периоду њене легалности.

УЧЕШЋЕ КПЈ НА ИЗБОРИМА У ИЛЕГАЛНИМ УСЛОВИМА ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ ОД 18 III 1923 ГОДИНЕ

Послије доношења Обзнане, Комунистичкој партији Југославије је био онемогућен сваки легални рад. У Црној Гори, као и у свим крајевима земље, распуштене су партиске и синдикалне организације, заплијењене партиске архиве и затворени раднич-

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Глас слободе, бр. 246 из 1920.

⁵⁰ Нико С. Мартиновић, Раднички покрет...⁵⁷.

⁵¹ Ослобођење, ванредно издање, бр. 49 од 29 XI 1920.

⁵² Ослобођење, бр. 52 од 11 XII 1920.

ки домови. Буржоазија је припремила хајку против свих организованих радника. Сви радници које је полиција евидентирала као комунисте отпуштени су са посла и протјерани сваки у свој крај. Законом о заштити јавне безбједности и поретка у држави забрањен је и посљедњи остатак легалности Комунистичке партије. Њим су укинута мандати комунистичким посланицима, а комунистичке општине су распуштене. Радне масе нијесу више имале могућности да се организовано супротставе прогонима од стране буржоазије. Настало је врло тешко стање за радничку класу. Послије стављања ван закона, КПЈ се није одмах снашла у новим условима. Партиске организације су се растуриле и нијесу биле у стању да предузму било какву акцију против ојачале буржоазије. Онај мали број чланова КПЈ који је и даље остао на линији Партије састајао се од случаја до случаја, али ни они нијесу могли предузети озбиљније акције.

Полиција је упала у станове појединих партиских функционера и вршила претресе. Запажени чланови Партије из легалног периода нијесу нигдје могли имати личну сигурност. У много случајева их је полиција и на улици пресретала и малтретирала, затим их водила у полициске затворе и тамо их злостављала.⁵³

О тешком стању у Црној Гори писала је и тадашња буржоаска штампа. Из међусобног оптуживања буржоаских странака ко је крив за онакво стање, може се доћи до приближно вјерне слике тадашњих прилика у Црној Гори. Тако Т р и б у н а, орган Радикалске странке, у броју од 18 VIII 1922 године, пише о стању у Црној Гори: „Ни у једној покрајини наше државе, па ни у Хрватској, не стоји горе данашњи режим него у Црној Гори. Он је тамо изгубио и сами смисао демократске владавине. Демократска странка направила је од јуначке Црне Горе разбојнички Тибет, где је угушена свака слобода, слободна реч и штампа. Тамо се и данас врше најбезочнија безакоња, која не би могли трпети ни дојучерашњи робови, акамоли слободоумни Црногорци, који су петстотина година живели самосталним и слободним животом. . .“⁵⁴ Без обзира што радикали кривицу за такво стање приписују демократима, терор се у Црној Гори није смањивао ни када су они били на власти и било је свеједно која је странка формално била на власти.

Послије формирања Међусавезног синдикалног одбора Независних синдиката Југославије (27 X 1921), радници у Црној Гори су покушали да формирају организације Независних синдиката, али су њихови покушаји остали безуспјешни. Власти у унутрашњости земље нијесу дозвољавале стварање таквих орга-

⁵³ Из рукописа Станка Драгојевића, ИА ЦК, I 3—1 (25).

⁵⁴ Писање Трибуне, преноси Организовани радник од 24 VIII 1922.

низација.⁵⁵ Радници из Подгорице су се обратили 6 XI 1922 године Међусавезном синдикалном одбору Независних синдиката Југославије да им се помогне да и они формирају своје организације „уз апел на цијелу јавност“.⁵⁶ У том допису се каже: „Протестујте колико можете против овог безакоња, које се над нама врши и посредујте ако то већ имате код кога, да и ми једном дођемо до обнове наших организација, наших права и слобода, јер иначе окончавамо као спућени робови и као напуштени скотови.“⁵⁷ Међутим, до обнове партиских организација дошло је тек крајем јануара 1923 године.

Почетком јануара 1923 године почела се осјећати извјесна живост у радничком покрету. Почео је рад на формирању Независне радничке партије Југославије. Средином јануара почела је и предизборна активност. Већ 16 I 1923 године, велики жупан актом бр. 37, упућеним Окружном начелству на Цетињу, доставља: „Начелник Округа подгоричког спровео је акт из чије се садржине да видјети да бивша Комунистичка странка преко својих вођа, а под неким другим именом, почиње предизборну кампању, позивајући своје присталице, да на претстојеће изборе гласају за „заједнице сељака и радника“, као и да раде на организацији исте.

Законом о заштити државе забрањене су све организације, које иду и раде против државе и њених интереса, без обзира под којим се именом та организација изводи, нарочито ако то покрећу особе, које су се у своје вријеме декларирале као комунисти, а до сад се нијесу јавно одрекле од комунистичких начела.

Стога препоручујем Начелству, да у свом подручју обрати најозбиљнију пажњу, да сваку организацију, која би била организована из елемената бивше Комунистичке партије, одмах растури, како сада не би могли под неким другим именом развијати своју антидржавну радњу.“⁵⁸ Акт исте садржине упућен је и Среском начелству на Ријеци Црнојевића.⁵⁹

Како је накнадно одобрено формирање легалне радничке партије у цијелој земљи, то се и у Црној Гори пришло њеном формирању.

Крајем јануара одржана је конференција Независне радничке партије Југославије у Подгорици. На конференцији је одлучено да се иступи самостално на изборима, под именом НРПЈ. За носиоца листе одређен је Јован Томашевић. Такође су одређени и срески кандидати. Послије тога кандидатска листа НРПЈ изгледала је овако:

⁵⁵ *Организовани радник*, орган Међусавезног синдикалног одбора Југославије, бр. 111 од 9 XI 1922.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ ИА ЦК, V 1—1 (23).

⁵⁹ ИА ЦК, V 5—1 (23).

— носилац листе Јован Томашевић.

— срески кандидати: За Барски и Цетињски срез — Никола Ковачевић, бивши учитељ из Грахова, замјеник Нико Зачиранин, радник из Цетиња; за Колашински и Никшићки — Милован Анђелић, бивши учитељ из Поља Колашинских, замјеник Радован Головић, земљорадник из Шавника; за Подгорички и Седми (састављен од Среза даниловградског и Среза никшићког) — Јово Лукачевић, адвокат из Подгорице, замјеник Периша Ивановић, земљорадник из Куча, и за Андријевички срез — Милић Шћекић, бивши учитељ из Васојевића, замјеник Филип Секулић, земљорадник из Бјелопавлића. У фебруару је листа потврђена.⁶⁰

Предизборна агитација је била врло жива. Партиско руководство је улагало много труда да престрашеним радницима и сељацима поврати повјерење у снагу нове партије. И поред тога што је НРПЈ била дозвољена, полиција јој је непрестано правила сметње приликом предизборне агитације. Осим сметњи које јој је правила полиција, НРПЈ је имала против себе и седам буржоаских странака, које су се кандидовале на изборима од 18 марта, а које су имале јаку финансијску и материјалну подршку. Утолико су рад и агитација НРПЈ били тежи.

Руководство НРПЈ на челу с Јованом Томашевићем написало је прогласе за сваки округ, срез, па чак и племе. Сачувани су прогласи упућени радном народу Боке, радном народу Округа цетињског, радном народу Црмнице, Цеклињанима, Кучима, Зећанима и Љешкопољцима. Прогласи су издати уиме Обласног одбора НРПЈ, затим уиме среских одбора, а неки уиме Јована Томашевића. У прогласима се осуђују поступци великосрпске буржоазије, која је завела терор над становништвом Црне Горе и Боке. У њима се напомиње да ће тај режим насиља и незакоња, који су спроводили радикали и демократи, спроводити и даље све буржоаске партије, само ако им се да повјерење и узму власт у руке, јер све буржоаске партије имају исти циљ — експлоатацију радника и сељака. У прогласима се подједнако осуђује и српска и хрватска буржоазија: „Српски капиталиста је исто толико непријатељ српском сељаку и раднику колико и хрватском, а хрватски капиталиста — хрватском сељаку и раднику колико и српском“.⁶¹

У овим прогласима НРПЈ истакла је свој програм, који се састојао у борби за економску, политичку и социјалну слободу радног народа.⁶² Као основни услов за остварење овог програма поставља се: јединство између радника и сељака читаве земље, без обзира на вјеру и народност, јер бољу будућност могу изгра-

⁶⁰ Народна ријеч, бр. 10 од 25 II 1923.

⁶¹ ИА ЦК, I 4—2 (23) (Проглас радном народу Боке).

Исто.

дити само у заједници и јединству радни народ Србије с радним народом Црне Горе, а ови заједно с радним народом Југославије, збацујући сложено и заједнички експлоататоре са својих леђа.⁶³ „Уједињени радници могу да створе од Југославије равноправну отаџбину свих оних који живе од свога зноја и да отјерају с народне грбаче све оне који живе од туђег рада, од шпекулације и троструке добити. . .“⁶⁴ Радничко јединство може да збаци „и великог Пашића из Београда и ове мале пашиће, аговиће и беговиће из Црне Горе и оне из Босне и Хрватске. . .“⁶⁵

У овим прогласима је НРПЈ позвала народ Црне Горе да смјело и одлучно осуди противраднички радикаско-демократски режим, као што га је одлучно осудио на изборима за Конститутанту, и да гласа за будућу федеративну радничку републику Југославију, за федеративне радничке републике Балкана, за мир, братство и савез са руском републиком радника и сељака.

Посебан проглас радном народу Црне Горе упутили су црногорски студенти чланови НРПЈ. У њему позивају радни народ Црне Горе да гласа за Независну радничку партију Југославије, јер је она „једина партија која неустрашиво и смјело заступа интересе радног народа вароши и села, која води непомирљиву, чисто класну, борбу против свих буржоаских партија и која ради свим средствима на обарању већ преживјелог и трулог капиталистичког режима, да би га замијенила новим, савременијим — пролетерским. То би другоги била држава само оних, који раде и производе а то ће рећи ваша држава“.⁶⁶

На изборе је изишло 32.824 гласача. Од тог броја за НРПЈ је гласало 1.780. Резултати по срезovima: Андријевички 4, Барски 319, Колашински 80, Никшићки 446, Подгорички 454, Седми 269 и Цетињски 208.⁶⁷ Остале партије добиле су сљедећи број гласова: републиканци (Јован Ђоновић) 2.332, земљорадници (Новица Шаулић) 3.447, радикали (Љубо Бакић) 8.182, федералисти⁶⁸ (Михаило Ивановић) 7.954, самостални демократи (др Божо Вуковић) 6.992, демократи (др Павле Чубровић) 1.528 и Милутин Томић 642.⁶⁹

Иако комунисти на овим изборима нијесу добили ниједан мандат, а број гласова је био знатно мањи него на изборима за

⁶³ Исто.

⁶⁴ ИА ЦК, I 4—1 (23) (Проглас Зећанима и Љешкопољцима).

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ ИА ЦК, III 1—1 (23).

⁶⁷ Народна ријеч, бр. 21 од 2 IV 1923 (Приближне резултате доносе и Црногорски радикал — 1823 и Црна Гора — 1777).

⁶⁸ На овим изборима иступила је први пут Црногорска федералистичка странка. Федералисти су иступили са радикалним захтјевима о питању Црне Горе у Југославији, што је условило да им велики број маса поклони повјерење.

⁶⁹ Нико С. Мартиновић, Раднички покрет...

Конституанту, ипак је и тај број претстављао успјех и значио поновну афирмацију међу црногорским радницима и сељацима.

ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ ОД 8 II 1925 ГОДИНЕ

Стварање НРПЈ имало је великог значаја за даље јачање радничког покрета. Она је била врло успјешна легална форма активности КПЈ. Она је успјела да поново окупи радне масе у своје организације и да каналише њихову борбу. Независна радничка партија Југославије усвојила је одлуке Треће земаљске конференције КПЈ и залагала се за њихово остварење, које је и штампала у свом централном органу Радник.⁷⁰

Независна радничка партија Југославије формирала је своје организације у свим већим мјестима Црне Горе. Њене организације су одржавале зборове, на којима су се окупљали радници и гдје се расправљало о линији Партије, о економском положају радника, о полицијском терору и другим важним питањима.

Врло успјешан збор припремила је организација НРПЈ у Подгорици, јуна 1924 године, на коме се протестовало поводом догађаја у Трбовљу и против орјунашког терора.⁷¹ Протестни зборови одржани су и у другим крајевима Црне Горе.

Плашећи се све веће активности НРПЈ међу радничком класом и њеног рада на стварању чврстог радничко-сељачког савеза на рјешавању националног питања, и сматрајући да она „није ништа друго до она иста пређашња, само са другом фирмом.“⁷² буржоазија јој је за све вријеме њеног постојања правила сметње у раду, док је коначно није укинула влада Пашкић-Прибићевић, у јулу 1924 године.

Послије укидања НРПЈ буржоазија је поново отпочела са прогонима радничке класе. Прогони су нарочито појачани послје је протестних зборова, одржаних поводом догађаја у Трбовљу. „Послије ових демонстрација, отпочела је на наше другове таква хајка, какву ова варош (мисли се на Подгорицу — Р. П.) није видјела. Преметачине су вршене безобзирно и у више случајева није било ни грађана присутних. Ношени су у Поглаварство товари разних књига, често оних које нијесу имале политички карактер.“⁷³

Тако је радни народ Црне Горе дочекао треће по реду парламентарне изборе, заказане за 8 II 1925 године, без легалне партије и под јаким полицијским терором. Комунистичка партија је на овим изборима учествовала као Партија радника и сељака. Комунистички кандидат је био Нико Зачиранин, радник из Це-

⁷⁰ Од 16 I 1924.

Из поменутог рукописа Станка Драгојевића.

⁷² Среско начелство Цетиње... ИА ЦК, V 5—23 (23).

Из рукописа Станка Драгојевића.

тиња. Почетком јануара 1925, подгорички Окружни суд потврдио је 9 кандидатских листа, чији су носиоци били: Нико Зачиранин, Михаило Спасојевић, Јован Ђоновић, Михаило Ивановић, Новица Шаулић, др Милан Стојадиновић, Љубомир Давидовић, др Божидар Вуковић и Љубо Бакић.⁷⁴

Од изборних прогласа који су писани уиме Партије радника и сељака сачуван је проглас црногорских студената, упућен радном народу Црне Горе. У њему се говори о злочинима које је буржоазија починила од прошлих избора. У прогласу се каже: „Мјесто железница, школа, путева, ратне оштете, нових кућа и пољопривредног алата, које они прошли пут обећаваху, ви добисте куршуме и кундаке по апсанама, десетоструку порезу и прирезу, казнене војничке експедиције по селима, општинске и државне присилне радове у виду кулука — једном речју: једну општу пљачку и отимачину. . .“⁷⁵ Затим се у прогласу наставља о политичким приликама у Црној Гори: „Све оно што је било најгоре међу најгорима, све оно што је било „вјерна слуга“ прво краљу Николи, а затим окупаторским аустроугарским властима, све је то данас окупуљено у тзв. „државотворне“ партије и позвано да чува данашњи поредак. . . Бачена је анатема на цио поштедни радни свијет, и све што неће да постане њиховим измеђарем и да пљуне на своје достојанство, оглашено је за антидржавно.“⁷⁶ У прогласу студенти позивају радни народ Црне Горе да не да свој глас онима који су довели Црну Гору до таквог стања. „Не дајте се заваравати којекаквом њиховом лажном подјелом и лартским називима, јер су они сви једно те исто, јер они хоће сви опет овакав поредак у коме ће они бити господари, а радни народ опет робови. Зар се смију разликовати од данашњих радикалских крвопија, њихови дојучерашњи савезници демократи? Зар се баш под њиховом заједничком владавином не догађаху она страшна паљења и пљачкања по Црној Гори? Зар се смије одвајати од њих она група демократа и профанисане госпде, те се окупила око Земљорадничке странке? Зар и они као измеђари овог крвавог режима не гласаше за Закон о заштити државе? . . . Зар се вође федералистичког покрета не предадоше радикалским диктаторима за рачун „масних“ плата и регулисаног положаја? Зар они исти не оставише на сред пута своје гласаче и своју војску који су искрених намјера били пошли за њима! Зар сами републиканци не признају да хоће овакав исти капиталистички систем и поредак, коме ће се само назив промијенити а уствари ће и даље радници и сељаци бити робови!“⁷⁷

⁷⁴ Народна ријеч, бр. 2 од 14 I 1925 и Службени гласник, бр. 8 од 21 II 1925.

ИА ЦК, III 1—1 (25).

Исто.

Исто.

На изборима је од 51.605 гласача, колико је тада имала Црна Гора у старим границама, узело учешћа 34.749, док 16.216 гласача није изишло на биралиште. За листу Ника Зачиранина гласало је 1.297 бирача. Број гласова за комунистичког посланика износио је по срезовима: Андријевички 8, Барски 168, Колашински 90, Никшићки 212, Подгорички 471, Цетињски 163 и Седми 185. Носиоци буржоаских листа добили су следећи број гласова: Михаило Спасојевић (радикали) 268, Јован Ђоновић (републиканци) 2.399, Михаило Ивановић (федералисти) 8.995, Новица Шаулић (земљорадници) 4.009, др Милан Стојадиновић (радикали) 7.574, Љубомир Давидовић (демократи) 7.936, др Божидар Вуковић (самостални демократи) 627 и Љубо Бакић (радикали) 1.644.⁷⁸

Радничка листа у Боки добила је 81 глас.⁷⁹

Послије избора, Опозициони блок је одржао конференцију 13 и 14 II 1925 године, на којој је издат Коминике, а којим се протестује против изборног терора у земљи.⁸⁰ Извјештаји из земље, које су добили претставници Опозиционог блока, показују да су избори од 8 II 1925 извршени по унапријед утврђеном плану. Влада је прије избора, преко својих органа, похапсила на хиљаде гласача, многе посланичке кандидате позатварала и спречавала одржавање предизборних зборована и конференција, чак и у приватним домовима и становима, или их брутално, жандармериским кундацима растјеривала. Претсједници бирачких одбора смијењени су уочи избора директним рјешењем владе или њених органа, иако је по Закону о избору народних посланика само Државни одбор надлежан да о томе донесе одлуку. Намјесто смијењених постављени су режимски људи, а гдје није био нико постављен, изборе су спроводили већином људи без законских и моралних квалификација. Претставници опозиционих листова спречавани су пријетњом и силом да на дан избора чувају кутије Опозиционог блока. Они нијесу пуштени да на дан избора дођу на биралиште, или су у току бирања избачени и најурени да не би присуствовали пребројавању куглица, а они који нијесу хтјели да се покоре сили, премлаћивани су и убијани.⁸¹

Бирачи су присиљавани да јавно гласају за владине кандидате, или им је наређено да морају отворити шаку пошто извуку руку из радикалске кутије, која је била прва по реду. Послије избора, тамо гдје је опозиција добила већину или већи број посланика, продужена су најбезобзирнија гоњења грађана који су дали свој глас опозиционим кандидатима.⁸²

⁷⁸ *Службени гласник*, бр. 8 од 21 II 1925.

⁷⁹ Нико С. Мартиновић, Републикански радничко-сељачки савез, *Историски записи*, књ. XI, 1955, 278.

⁸⁰ *Народна ријеч*, бр. 11 од 21 II 1925.

⁸¹ Исто.

⁸² Исто.

Из поменутог Коминикеа јасно се види у каквим су услови-ма одржани парламентарни избори 1925 године.

Појачани терор власти који је спровођен над радничком класом, затим непостојање легалне партије преко које би КПЈ могла више да се активира у предизборној агитацији међу радницима и сељацима, били су, поред осталог, узрок што је КПЈ изгубила преко 480 гласача у односу на парламентарне изборе из 1923 г.

ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ ОД 11 IX 1927 ГОДИНЕ

Комунистичка партија Југославије је одлучила да изађе на парламентарне изборе, заказане за 11 IX 1927, легално — под именом Републиканског радничко-сељачког савеза. Прије избора је састављен Централни изборни одбор, у који су ушли претставници из свих покрајина Југославије. Одбор је позвао на сарадњу неке грађанске и демократске партије, којима је поводом избора упутио отворено писмо. Писмо је било упућено: Савезу земљорадника, Хрватском сељачком републиканског савезу (др Бућ) дисидентима Хрватске сељачке странке у Далмацији, Социјалистичкој странци Југославије, Југословенској социјалдемократској странци (група Бернот у Словенији) и Црногорској федералистичкој странци.⁸³ У писму се каже да је неопходно потребно да све радничке и сељачке организације поведу заједничку борбу за одбрану угрожених интереса радног народа од економског поробљавања, националног угњетавања и ратне опасности. Централни одбор настоји да се у претстојећим парламентарним изборима створи јединствени фронт свих радничких и сељачких организација. У писму је предложена и платформа за сарадњу, која се састоји у борби: против опасности од рата и војне диктатуре, за мир и савез са Совјетском Русијом, против централистичко-хегемонистичког устава и политике националног угњетавања, за право опредјељења свих народа Југославије, за најпунију заштиту националних мањина, против Закона о заштити државе, за слободу штампе, збора и договора, за рјешење аграрног питања путем подјеле земље сељацима са инвентаром и без икаквог откупа, против пореске преоптерећености, за опраштање дужног пореза сиромашним радницима и сељацима, за прогресивно оптерећивање капитала и ослобођење од пореза минимума за егзистенцију радника и сељака, против пореза на наднице, за поништење свих зеленашких зајмова и организацију јевтиног пољопривредног капитала, за поништење свих ратних дугова, за најпунију слободу синдикалног организовања, за осмочасовни радни дан, за примјену усавршавања радничког законодавства, за заштиту

⁸³ *Радни народ*, Подгорица, бр. 2 од 15 VII 1927. Радни народ је објављен у Зборнику грађе за историју радничког покрета Црне Горе у издању Историског архива Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе, I том, Штампа, Титоград, 1958.

и осигурање пољопривредних радника, за државну помоћ беспосленим радницима и за борбени савез радника и сељака против капитализма.⁸⁴

У Црној Гори је образован Обласни изборни одбор. Чланови одбора били су: др Радоје Вукчевић, Станко Драгојевић, Љубо Вукчевић, Спасоје Распоповић, Зарије Пауновић, Томо Ивановић, Фишо Вујановић и Никола Ковачевић.

У Подгорици је, 10 VII 1927, одржана предизборна конференција, на којој су дата упутства Изборном одбору за даљи изборни рад.⁸⁵

Обласни изборни одбор Републиканског радничко-сељачког савеза за Црну Гору упутио је 14 јула отворено писмо Централног изборног одбора Обласном одбору Савеза земљорадника и Црногорској федералистичкој странци. Обласни изборни одбор је, сходно писму, почео водити преговоре са федералистима и земљорадницима за стварање јединственог фронта радника и сељака на претстојећим изборима. Поред општих услова, који су ушли у платформу, Обласни изборни одбор Републиканског радничко-сељачког савеза је тражио да у платформу уђу и ове одредбе: борба за самоопредјељење народа у Црној Гори, амнестија свих политичких криваца из свих одметничких процеса, давање накнаде од стране државе свим Црногорцима чије су куће и имања попаљена, порушена и оштећена од 1918 па до 1927, амнестија и слободан повратак кућама свих одметника који се још налазе у шуми; да Савез земљорадника у Црној Гори прекине потпомагање хегемонистичко-шовинистичке српске политике; да Црногорска федералистичка странка осуди и напусти политику Стјепана Радића, који је издвојио борбу хрватског народа и капитулирао пред владајућом српском буржоазијом и да Црногорска федералистичка странка онемогући сваки заједнички рад са Радићевом партијом, јер тај рад није ништа друго него напуштање борбе и издаја интереса народа у Црној Гори.⁸⁶

Обласни изборни одбор Републиканског радничко-сељачког савеза добио је одговор од Главног одбора Црногорске федералистичке странке 19 јула. Одговор је потписао адвокат Душан Вучинић, генерални секретар странке. Текст одговора је гласио:

„Радо прихваћамо колаборацију у циљу стварања заједничког фронта против владе, која је дошла на управу земље непарламентарним и неуставним путем и која по свом саставу не даје никакве гаранције да ће и овакав Устав и закони из њега проишћи, па ма какви били, бити сачувани од флагрантних повреда. О каквој слободи избора под овом или оном или њој сличној влади ми нијесмо никада ни сањали а камоли вјеровали, те и не

⁸⁴ Исто.

⁸⁵ Исто.

⁸⁶ Исто.

можемо вјеровати да ће дати бољи парламенат ни бољу владу, па и када би се хтјело да буде парламентарна.

Желећи помоћи све странке којима је стало до истинске политичке и економске слободе које се за њу боре и раде да се заштите угрожени интереси радног народа и с којима имамо програматички додирних тачака спремни смо дочекати конкретне предлоге.

Уколико се, пак, тиче специјалних услова који сарадњу у словљавају напомињемо:

1. Да смо ми преко наших посланика и до сада радили на томе да би дошла амнестија за све осуђене у полицајско-одметничким процесима.

2. Да су предузимани кораци да се могу слободно повратити својим кућама сви они који су од насиља власти или њених плаћеника приморани били да бјеже из земље ради својих политичких убјеђења.

3. Наши су народни посланици и у Народној скупштини и непосредно од владе тражили отштету свима, чији су домови поплањени, порушени и имовина опљачкана од 1918 до данас.

4. Ми на изборе излазимо као Црногорска федералистичка странка.⁸⁷

Послије писменог одбијања заједничког иступања на изборима од стране Црногорске федералистичке странке, претставник Обласног изборног одбора Републиканског радничко-сељачког савеза, Никола Ковачевић, покушао је усмено да се споразумије са генералним секретаром Федералистичке странке Д. Вучинићем, али га је овај упутио на члана управе и посланика странке Сава Вулетића. Послије усмених разговора Никола Ковачевић је у име Републиканског радничко-сељачког савеза одговорио 20 јула на федералистичко писмо и на усмено вођење преговора: „Из разговора са г. Вулетићем сазнали смо да је онајвећа сметња за заједничко иступање наш захтјев: да Црногорска федералистичка странка призна самоопредјељење народа у Црној Гори и да Црногорска федералистичка странка прекине сваку даљу сарадњу са Стјепаном Радићем и осуди политику његове Партије као капитулантску и издајничку по интересе хрватског народа и да би спровођење такве политике од стране Црногорске федералистичке странке, по нашем мишљењу, било такође издаја и напуштање борбе народа у Црној Гори.

Пошто су ово два основна захтјева Републиканског радничко-сељачког савеза, то Вас овим обавјештавам, да без ова два услова нама је немогуће даље разговарати о заједничком иступу на изборе.“⁸⁸

Није постигнут споразум ни са Савезом земљорадника. О томе је издато саопштење у Радном народу: „Савез зем-

⁸⁷ Радни народ, бр. 3 од 1 VIII 1927.

⁸⁸ Исто.

љорадника позвао нас је, преко Ј. Ђетковића, писмено да преговарамо. То је потврдио и г. Марко Вујачић усмено. Они су се пре-домислили и одустали од преговора.⁸⁹

Послије неуспјелих преговора са федералистима и земљорадницима, Републиканском радничко-сељачком савезу било је јасно да мора ићи сам на изборе. Зато је почео са припремама за самосталан иступ. Непосредно после тих преговора, Републикански радничко-сељачки савез за Црну Гору је добио писмо од Вида Б. Велашевића, претседника Мјесног вијећа републиканаца Среза даниловградског. Велашевић извјештава Републикански радничко-сељачки савез да ће републиканци Среза даниловградског на претстојећим изборима гласати за радничку листу. У писму се каже да су републиканци Среза даниловградског одржали конференцију 20 VIII 1927 у Даниловграду, на којој су донијели резолуцију. У резолуцији се осуђује свако директно и индиректно помагање републиканаца монархистичким партијама, како црногорским федералистима, радикалима и демократи-ма, тако и земљорадничкој и др. Са конференције је упућен апел свим идејним републиканцима из Црне Горе „да немајући своје листе, изиђу на изборе и своје гласове даду нама, идејно најближој и јединој блиској партији — Републиканско-радничкој.“⁹⁰

Изјава републиканаца из Среза даниловградског да ће гласати за листу Републиканског радничко-сељачког савеза била је морална подршка, иако она, наравно, није могла бити пресудна, јер је број републиканаца био доста мали, а у Даниловградском срезу поготову (Републикански радничко-сељачки савез је добио у Седмом изборном срезу 190 гласова, а од тога је могло бити републиканских највише до 50).

Своју предизборну активност Републикански радничко-сељачки савез почео је радом на састављању кандидатске листе. За носиоца листе одређен је др Радоје Вукчевић. Затим су одређени срески кандидати. За срезове Андријевички и Колашински одређен је кандидат Милован Анђелић, учитељ у пензији из Поља, а замјеник Радован Н. Радовић, земљорадник из Липова; за Срез барски: Петар Ј. Лековић, студент из Цетиња, замјеник Блажо Ђурановић, земљорадник из Улциња; за Срез никшићки: Никола Ковачевић, бивши учитељ из Грахова, замјеник Јаков И. Остојић, земљорадник из Жабљака; за Срез подгорички: Радован Пулевић, адвокат из Никшића, замјеник Томо Ивановић, грађевинар из Подгорице; за Срез цетињски: Божидар Радановић, адвокат из Цетиња, замјеник Блажо М. Шофранац, тежак из Ријеке; за

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ Радни народ, бр. 5 од 1 IX 1927.

Седми изборни срез: Милан Радан, уредник Радног народа, замјеник Филип А. Секулић, тежак из Секулића.⁹¹

Листа је потврђена 3 августа.⁹²

Крајем августа добио је Обласни изборни одбор проглас Централног изборног одбора, који је поводом избора упућен радном народу Југославије. Проглас је објављен у Радном народу.⁹³ У прогласу се објашњава суштина грађанских политичких партија: Прибићевићеве, Радићеве, Хрватског блока (федералисти, франковци, бућевци), Корошчеве, црногорских федералиста, Социјалистичке партије Југославије, Савеза земљорадника и др., које су издале народне интересе и воде политику служења владајућем режиму. У прогласу се позивају радници и сељаци Југославије да „окрену леђа свим буржоаским партијама“⁹⁴ и да се придруже изборној борби коју води Републикански радничко-сељачки савез са захтјевима: против Закона о заштити државе, за слободу штампе, збора и удруживања, за општу амнестију политичких криваца, против централистичко-хегемонистичког устава, против политике националног угњетавања, за слободу и равноправност свих народа Југославије, за федерацију радничко-сељачких република Балкана.⁹⁵

Активност Републиканског радничко-сељачког савеза у предизборној агитацији била је велика. Агитација је спроведена у свим изборним срезевима. Због тога је полиција, чим је осјетила комунистичку активност, предузела потребне мјере да онемогући њихове агитаторе. Крајем јула је Станко Драгојевић дошао у Беране да би помогао у агитацији. Полиција је одмах отпочела са хапшењима, саслушањима и преметачинама по цијелој вароши, у намјери да га пронађе. Због тога се Драгојевић задржао у Беранама свега један дан. Том приликом је поглавар Среза неке симпатизере и присталице Републиканског радничко-сељачког савеза протјерао у њихове општине, а неке ставио под полициски надзор.⁹⁶

За 14 август је био заказан велики предизборни збор за варош Подгорицу, а 15 августа за подгоричку околину.⁹⁷ Иако је збор заказан у затвореној просторији, полиција га је растурила чим је почео и ухапсила носиоца листе др Вукчевића, који је требало да говори на збору, и претсједника збора Станка Драгојевића.⁹⁸ Том приликом је осуђен Симо Мреновић на 15 дана затвора,

⁹¹ Радни народ, бр. 4 од 15 VIII 1927.

⁹² Исто.

Радни народ, бр. 5 од 1 септембра.

⁹⁴ Исто.

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ Радни народ, бр. 3 од 1 VIII 1927.

Глас народа, независни орган јавног мишљења, Никшић, бр. 41 од 20 VIII 1927.

⁹⁸ Исто; Радни народ, бр. 4 од 15 VIII 1927.

јер је наводно изазвао неред приликом растјеривања поменутог збора.⁹⁹ Заказани збор за 15 август полиција је забранила.¹⁰⁰

Кад је носилац листе био у агитацији кроз Никшићки срез, стигла га је потјерница Поглаварства среза из Подгорице да се одмах врати у Подгорицу, „иначе ће га стражарно спровести“.¹⁰¹ Кад год је полиција осјетила да носилац листе хоће да иде на неки збор, онда су га по читав дан саслушавали, како не би могао изићи из Подгорице.¹⁰² Остале чланове Републиканског радничко-сељачког савеза, у првом реду чланове Изборног одбора, који су ишли у агитацију, полиција је ставила под полициски надзор, а неке и ухапсила. Тако су рјешењем Поглаварства среза у Подгорици стављени под полициски надзор и наређено им да се сваког дана по два пута јављају жандармерији и претсједнику Општине и да се из Подгорице не смију удаљавати: Никола Ковачевић, Станко Драгојевић, Буро Шикмановић, адвокат, др Блажо Раичевић и Мило Поповић, учитељ из Зете.¹⁰³ Ноћу између 11 и 12 сати, 30 августа, ухапшен је Спасоје Распоповић.¹⁰⁴

Гдје су власти осјетиле да бирачи неће гласати за владину листу, оне су од њих организовале потјеру „да траже комите и њихове јатаке“.¹⁰⁵

Послије избора Радни народ је писао о изборном терору: „Албанасима и Љешњанима су пријетили да ће им куће спалити ако гласају за комунисте. Наше другове су петљали по затворима, стражарно спроводили пјешке по читаве дане хода, растурали наше зборове, стављали људе под полициски надзор, упадали ноћу у станове незаштићених грађана, обилазили свако село па и сваку кућу срески поглавари, полициски писари и њихови сеизи и казивали да ће се свак рђаво провести, ко гласа за нашу радничко-сељачку листу. Чуваре наших кутија приморавали су да се одричу чувања кутија, прогласе наше цијепали су у појединим мјестима, спречавали нашим људима агитацију...“¹⁰⁶

Под таквим условима је радни народ Црне Горе дочекао изборе 11 IX 1927 године. У бирачке спискове је било уписано 53.718 бирача. На изборима је узело учешћа 34.630 гласача. Републикански радничко-сељачки савез је добио 2.081 глас. Резултати по срезовима: Андријевички 14, Барски 190, Колашински 216, Никшићки 413, Подгорички 672, Цетињски 385 и Седми изборни

⁹⁹ Радни народ, бр. 5 од 1 IX 1927.

¹⁰⁰ Глас народа, бр. 41 од 20 VIII 1927.

¹⁰¹ Исто.

¹⁰² Глас народа, бр. 48 од 15 X 1927.

¹⁰³ Глас народа, бр. 43 од 3 IX 1927; Радни народ, бр. 5 од 1 IX 1927.

¹⁰⁴ Исто.

¹⁰⁵ Радни народ, бр. 7 од 1 X 1927.

¹⁰⁶ Радни народ, бр. 6 од 15 IX 1927.

срез 191 глас. Републикански радничко-сељачки савез није добио ниједан посланички мандат. Резултати избора за грађанске партије: Љуба Јовановић (радикали) 4.829, др Милан Стојадиновић (радикали) 6.529, Новица Шаулић (земљорадници) 4.566, др Нико Мартиновић (самостални демократи — Прибићевић) 441, Михаило Ивановић (федералисти) 5.153, Марко Цемовић (демократи) 782, Томо Ораовац (радикали) 667 и Андрија Радовић (демократи) 9.583 гласа.¹⁰⁷

И поред изборног терора и сталних прогона које је полиција вршила над комунистима и уопште напредним радничким покретом, број гласача се повећао у односу на 1925 годину за 784. То је био знак да је Партија, и поред непрестаних прогона, почела да савлађује кризу и да се сналази у новим условима борбе за права радничке класе.

ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ ОД 5 V 1935 ГОДИНЕ

Избори 1927 године показали су да је Партија у Црној Гори, као и у читавој земљи, почела да консолидује своје редове и да се сналази у илегалним условима борбе. Илегалне партиске организације формиране су готово у свим крајевима. Партија заузима правилан став у националном питању, што јој је умногоме подигло углед у масама, јер је она била једина партија која се досљедно борила за права радничке класе и угњетених народа.

У таквој ситуацији долази до поновног напада на радничку класу. Владајућа великосрпска буржоазија, налазећи се пред појачаном борбом угњетених народа за националне слободе, пред све већим развитком револуционарног радничког покрета, а у тежњи да нађе неки излаз из привредне кризе у коју је била запала, заводи монархофашистичку диктатуру. Настају тешки дани за радничку класу. Монархофашистичка диктатура краља Александра заводи режим најгрубљег класног и националног угњетавања и најбруталнијих напада на животне и радне услове и уопште на све тековине радних маса. Диктатура је донијела низ реакционарних уредаба и закона. Распуштене су и забрањене све грађанске партије, а умјесто њих створена је јединствена профашистичка партија (ЈНС). Донесен је реакционарни изборни закон са системом јавног гласања. Заведена је цензура штампе и онемогућена свака слободна ријеч. Укинуте су гаранције личних слобода. Право збора и договора препуштено је полициској самовољи. Режим се свом силином бадио на револуционарни раднички покрет и Комунистичку партију. У периоду од 1929 до 1931 редови Партије су били десетковани, а велики број њених функ-

¹⁰⁷ Изборни резултати су узети из *Службеног гласника*, званичног органа Зетске области, бр. 39 од 24 IX 1927, *Радног народа*, бр. 7 од 1 X 1927 и *Народне ријечи*, бр. 40 од 24 IX 1927.

ционера мучки убијен или послат на дугогодишњу робију. Синдикалне организације су распуштене. Непостојање борбених радничких и сељачких организација погоршало је ионако тежак положај радничке класе, јер је тако дата неограничена могућност капиталистима за њено експлоатисање. Забраном синдикалног покрета, а затим терором и прогонима револуционарних радника, монархофашистичка диктатура је омогућила и помогла капиталистима да свакодневно закидају, снижавају и не исплаћују радничке наднице, да изигравају радничко законодавство и продужују радно вријеме. Од 1929—1935 положај радничке класе се страховито погоршао. Радничке наднице су просјечно снижене за 50%, а негде и више. Број незапослених се из дана у дан повећавао, тако да је у земљи достигао цифру од 600.000.¹⁰⁸ Радник је због најмањег приговора избациван са посла.

Услјед аграрне кризе, сељаштво је такође нагло сиромашило. Криза, неродне године и бесцјење сељачких производа још више појачавају биједу широких слојева сељаштва. У неким крајевима је и глад харала.

Упркос свим мјерама које је владајућа буржоизија предузимала за спасавање своје привреде, њено стање се није поправило.

И поред прогона и терора који су над њом спровођени, Комунистичка партија Југославије није капитулирала. Она је и поред тешких губитака неустрашиво водила борбу против израбљивача и угњетача. Почетком 1932 Партија је почела да се опоравља од удараца које јој је задала диктатура и да постепено консолидује своје редове. У току 1932 Партија је углавном обновила своје организације. Послије тога њен утицај у масама се све више осјећао. Утицај на масе се нарочито појачао послије Четврте партиске конференције, која је посебно указала на искоришћавање свих могућности и облика легалног рада. Комунисти улазе у масовне организације, у првом реду у УРСС, што је омогућило боље повезивање с масама.

У периоду 1931—1934 КПЈ је направила двије грешке у вези са питањем избора. Није учествовала на парламентарним изборима од 8 XI 1931 нити на општинским из 1933 године, него је и на једним и на другим спровела тактику тзв. активног бојкота.

Послије распуштања Народне скупштине, 6 II 1935, расписани су нови парламентарни избори за 5 V 1935 године. Ускоро послије тога, 24 II 1935, ЦК КПЈ је издао Окружницу (бр. 15) и упутио је свим покрајинским комитетима. У Окружници је ЦК КПЈ осудио тактику активног бојкота, која је довела до апстиненције и пасивности организација и није дозволила да се искористи могућност повезивања с масама и њихова мобилизација на

¹⁰⁸ Историски архив Комунистичке гослaвије, том II, Београд, 1949, 225.

тим изборима.¹⁰⁹ У Окружници се упознају покрајински комитети да је „Владајућа великосрпска буржоазија raspисала скупштинске изборе с циљем да провери расположење маса, да својој диктатури створи формално „демократско“ покриће и да демократске илузије маса злоупотреби за учвршћивање своје власти и да пораст борбеног расположења израбљиваних и угњетених маса преведе (канализује) на путеве тобоже парламентарне борбе“.¹¹⁰ ЦК КПЈ је у Окружници разрадио тактику КПЈ на престојећим изборима и истакао да Партија мора на њима узети најактивнијег учешћа. Наглашено је да Партија мора настојати да иступи са својом листом и да покуша да направи изборни споразум са свим елементима који прихватају захтјеве борбеног савеза радника, сељака и потлаченог народа. Партија треба да се обраћа радничким организацијама и групацијама с предлогом за истицање заједничке листе на бази борбе за непосредне економске и политичке захтјеве радничке класе. Комунисти и њихови симпатизери треба да развију најширу агитацију међу синдикалним организацијама, радничким, спортским и културним удружењима, свим социјалдемократским групама и свим организацијама које имају раднички карактер, за заједнички иступ пролетаријата на изборима. Такође је истакнуто да Партија треба да се обрати за заједнички иступ свим сељачким, националним и лијево-опозиционим партијама: лијевим земљорадницима, црногорским федералистима, ХСС и другим партијама с конкретним предлозима за заједнички иступ. Такође је одлучено да радничка класа иступи политички и јавно као одлучујући чинилац и предводник широког масовног антифашистичког и антиратног покрета.¹¹¹

Партиске организације су предузеле потребне мјере да спроведу партиску директиву у живот. Предизборна активност је била велика. У масама је популарисана потреба самосталног и јединственог иступања радничке класе и савеза радника, сељака и потлаченог народа. Организована је масовна опозиција против цјепачке политике неких демократских вођа. У масама су сакупљани потписи у корист самосталне листе радника и сељака.

Уочи избора вође социјалдемократа су одбиле заједнички иступ са Комунистичком партијом Југославије. Удружена опозиција је урадила то исто. Партиске организације су чекале даље директиве од партиског руководства, које се тада налазило у иностранству. Међутим, директиве које су стизале уочи избора биле су контрадикторне: да треба на изборе ићи самостално преко Странке радног народа, а затим да треба помагати Удружену

¹⁰⁹ ИА ЦК, I 1—1 (35) (препис).

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ Исто.

опозицију.¹¹² Предизборна ситуација у Црној Гори је била слична. „Није се на вријеме знало да ли ће се на изборе изаћи самостално, преко полулегалне Странке радног народа, или ће се гласати за Удружену опозицију. . .“¹¹³ Предизборна активност у Црној Гори вођена је под паролом против реакционарног Јевтићевог режима, за грађанске слободе, за боље услове рада.¹¹⁴ Комунисти у Црној Гори гласали су за демократскије кандидате са листе Удружене опозиције.¹¹⁵

За изборе су потврђене четири земаљске листе. Њихови носиоци су били: Богољуб Јевтић (режимска), др Владимир Мачек (блок Удружене опозиције), Божидар Максимовић и Димитрије Љутић.

У 13 изборних јединица у Црној Гори на изборима је узело учешћа 69.382 бирача. Листа Јевтића у црногорским изборним срезовима добила је сљедећи број гласова: у Андријевичком 4.811 (Ђорђе Ђулафић 1.277, Новица Поповић 2.629, Радомир Стијковић 905), Барском 4.252 (Ђуро Чејовић 3.149, др Филип Добричић 1.103), Беранском 4.378 (Зарија Јоксимовић 2.646, Љубомир Поповић 1.732), Бококоторском 5.972 (Мирко Комненовић 3.728, др Филип Лазаревић 2.224), Даниловградском 3.488 (Михаило Бошковић 1.363, Павле Јововић 1.156, др Саво Радовић 969), Бјелопољском 3.868 (Саво Микић), Никшићком 3.674 (Мило Ђукановић 696, Милутин Мрваљевић 945, Никола Баровић 577, Чедомир Сладојевић 1.456), Шавничком 3.173 (Гаврило Церовић 148, Данило Радоичић 1.742, Новица Шаулић 1.283), Подгоричком 3.687 (Милош Рашовић), Пљеваљском 5.034 (Војислав Ненадић 3.680, Грубан Петровић 1.354), Цетињу — граду 1.613 (Никола Зубер 1.026, Томо Милошевић 587), Колашинском 2.346 (Никола Јовановић 1.023, Новак Бошковић 760, Ђорђе Лазаревић 563), Цетињском срезу 1.426 (Гавро Милошевић).

Др Мачек на листи Удружене опозиције добио је: у Срезу андријевичком 829 (Ристо Јојић 679, Милосав Раичевић 150), Барском 2.170 (Никола Ђоновић), Беранском 771 (Аксо Нишавић), Бококоторском 455 (Ангело Марковић), Даниловградском 300 (Лука Велимировић), Бјелопољском 2.495 (Гојко Терић), Никшићком 3.420 (Јевто Павић 393, Марко Вујачић 3.027), Шавничком 1.408 (Јевто Павић 479, Милутин Томић 38, Радован Ружић 891), Подгоричком 2.969 (Саво Вулетић 2.475, Ристо Вујачић 494), Пљеваљском 943 (Радуле Јауковић), Цетињу — граду 101 (Ристо Јојић), Колашинском 924 (Трипоко Жугић), Срезу цетињском 1.289 (Андрија Поповић 560 и Стојан Шпадијер 729).

¹¹² У Конгрес Комунистичке партије Југославије, Политички извјештај Јосипа Броза Тита, Култура 1948, 45.

¹¹³ Влажо Јовановић, Извјештај о политичком ПК КПЈ за Црну Гору, Цетиње 1948, 13.

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ Исто.

Максимовић и Љотић нијесу могли да поставе кандидатуру у свим изборним јединицама у Црној Гори. Максимовић је добио у Срезу беранском (Филип Цемовић) 1.323, Никшићком (Бошко Чопић) 3, Шавничком (Ђоко Шћеповић) 45, Подгоричком (Миљан Радоњић) 656, Цетињу — граду (др Андрија Петровић — Његош) 2 и Цетињском срезу (др А. Петровић — Његош) 263:

Љотић је добио: у Срезу никшићком (Спасоје Божовић) 23, Шавничком (Периша Џаковић) 261, Цетињу — граду (Ђоко Баровић) 5 и Цетињском срезу (Ђ. Баровић) 5.

Тако је у наведеним изборним јединицама листа Јевтића добила 47.722, др Мачека 19.074, Максимовића 2.292 и Љотића 294 гласа.

Изборни резултати показују да је Удружена опозиција постигла најбољи резултат у Никшићком, затим Цетињском, Подгоричком, Бјелопољском и Барском срезу.

Избори су спроведени на основу реакционарног шестојануарског изборног закона, који је предвидио јавно гласање. Поред тога, власти су онемогућавале опозиционим групама да воде легалну изборну агитацију и примјењивале терор и насиље над бирачима. Послије избора је констатовано да су фалсификовани званични резултати избора.¹¹⁷ Кад се узму у обзир околности под којима су изведени избори, онда је успјех опозиције био утолико већи.

Иако на изборима КПЈ није иступила самостално, ипак је значај избора био велики. У Јунској резолуцији Пленума ЦК КПЈ констатовано је да је већина гласача у нашој земљи гласала против реакционарног режима, тако да резултат петوماјских избора претставља важну манифестацију антифашистичког расположења народних маса.¹¹⁸

ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ ОД 11 XII 1938 ГОДИНЕ

Послије петوماјских избора рад Партије је био усретсређен на стварање Народног фронта. У јесен 1935 године пада и покушај формирања Јединствене радничке партије Југославије, која би послужила као језгро око кога би се окупљале присталице Народног фронта. Циљ формирања те партије био је стварање акционог јединства радничке класе, која би била главни актер у антифашистичкој борби народа Југославије. Зато се приступило формирању Иницијативног одбора за стварање Јединствене радничке партије. Иницијативни одбор је израдио Платформу Партије, коју су потписали др Божидар Адија, публициста, и Миро-

¹¹⁶ Резултати избора узети су из *Слободне мисли*, бр. 16 од 12 V 1935.

¹¹⁷ Историски архив КПЈ, том 2, Поуке из избора и даље задаће КПЈ, 354.

¹¹⁸ Исто.

слав Пинтар, радник. Послије издавања Платформе састали су се левичари у радничком покрету из свих покрајина Југославије и одржали конференцију. На конференцији су усвојена начела Платформе и 19 IX 1935 године упућен је проглас свим радницима, без обзира на политичко увјерење и партиску припадност.¹¹⁹

У прогласу се истиче да је неопходно потребно уједињење радног народа свих нација Југославије: радника, сељака, сиромашног грађанства и напредне интелигенције у једну партију. Јединствена радничка класа ће моћи да се супротстави политици владајуће великосрпске буржоазије, која да би спасла своју владавину служи се тактиком увлачења у владу споразумашких политичара, који су изневјерили интересе народа. У прогласу је дат програм Партије и наглашава се да радничка класа мора подупирати борбу својих савезника против заједничког непријатеља, нарочито борбу сељака за земљу и против лихварског израбљивања, борбу хрватског, словеначког и осталих народа за слободу. У прогласу су предложена начела заједничког рада на организовању Партије:

1. Борба за наднице, колективне уговоре, за социјално осигурање, за помоћ беспосленим, за захтјеве радника и сељака.

2. Потпуна ликвидација фашистичког режима и то:

Амнестија политичких затвореника и емиграната, те укидање Закона и Суда за заштиту државе.

Слобода збора, договора, штампе, организовања и штрајкова, слобода за политичке партије без обзира на националне и територијалне оквире.

Опће, тајно, једнако и пропорционално изборно право, укључујући и жене.

Распуштање данашње Народне скупштине и распис нових избора.

Уништење хегемоније и националне неједнакости, потпуна народна слобода са правом народа да одлучује о својој судбини.

3. Борба за одржање мира, против фашистичких империјалистичких изазивача рата, за подупирање политике мира Совјетске Русије.

4. Провођење у живот принципа међународне солидарности пролетаријата, активно учешће у међународној борби против фашизма и рата, особито против ратних провокација хитлеровског фашизма.

Створена ради борбе за те захтјеве радничке класе, Јединствена радничка партија треба да постави као основну своју задаћу: остварење најужег савеза радничке класе са радним сељаштвом и потлаченим народима и узме најактивнијег учешћа на стварању Народног фронта слободе“.¹²⁰

¹¹⁹ ИА ЦК, I 3—3 (35).

¹²⁰ Исто.

Проглас је потписало 17 личности разних професија (4 радника, 3 земљорадника, 2 професора, 1 књижевник, 1 рудар, 1 електромонтер, 1 занатлија-обућар, 1 обућарски радник, 1 типографски радник, 1 машински монтер и 1 адвокат). Потписници прогласа су се обратили читавој радничкој класи, свим радничким функционерима, свим радничким синдикалним, културним, спортским и осталим организацијама с позивом да неодољно приступе припремама за формирање радничке партије.

Октобра 1935 године КПЈ је покушала да се споразумије са социјалдемократима око стварања Јединствене радничке партије. Социјалисти Ж. Топаловића одбили су сарадњу и створили своју „јединствену“ партију, коју су назвали „Социјалистичка заједница радног народа“. Њу је формирао Живко Топаловић, пошто ју је претходно одобрио министар унутрашњих послова Антон Корошец.¹²¹

Власти су ометале стварање легалне радничке партије, која би се налазила под утицајем и руководством комуниста, али је ипак одбијање сарадње од стране социјалиста главни узрок што није дошло до стварања јединствене партије радничке класе.

Покушај формирања Јединствене радничке партије забиљежен је и у Црној Гори. Директива о њеном стварању дошла је у Црну Гору још прије издавања поменутог прогласа. Тако је у августу 1935 у Никшићу формиран Окружни иницијативни одбор за стварање Јединствене радничке странке. Ускоро послеје тога формирани су мјесни одбори у Грахову, Жабљаку, Требињу (које је онда партиски било повезано с Никшићем) и Пиви. Том приликом је, поред позива за стварање Јединствене радничке партије, упућен позив свим радницима и сељацима и осталим напредним демократским елементима да се окупе у Народном фронту слободе.¹²² Акцију за формирање Јединствене радничке партије забиљежила је и подгоричка *Зета*.¹²³ Акција на њеном стварању у Црној Гори у то доба као и у читавој земљи остала је само на покушају.

У току 1937 године Комунистичка партија Југославије створила је своју легалну базу политичког рада — формиран је Иницијативни одбор Странке радног народа. Његова легалност „састојала се само у томе што је могао издавати извјесну легалну штампу и што су постојали изгледи да ће моћи учествовати на изборима.“¹²⁴

За парламентарне изборе 1938 године, заказане за 11 децембар, Партија је одлучила да се изврше детаљне припреме. Одлучено је да се на изборе изађе самостално, а ако то не буде мо-

¹²¹ Историски архив КПЈ, том II, 485 (Напомене редакције). Слободна мисао, бр. 29 од 1 IX 1935.

¹²² *Зета*, бр. 31 од 18 VIII 1935.

¹²⁴ Јосип Броз Тито, ц. д. 57—58.

гућно онда да се истакну раднички кандидати на листи Удружене опозиције.

У Окружници бр. 17, издатој поводом ових избора, ЦК КПЈ је истакао да је главни циљ и смисао учешћа КПЈ на изборима — мобилизација за радничке пароле, раскринкавање национал-споразумаша и националфашиста, клерофашиста и грађанске опозиције и њихова изолација од маса; искоришћавање свих могућности које избори пружају за продирање Партије међу најшире слојеве радника и сељака и политичка активизација свих партиских организација и чланова. У Окружници се истиче да се партиске организације и чланови Партије не смију ослањати на преговоре одозго и на сваковрсне политикантске комбинације, него да од самог почетка развијају најживљу активност међу масама.¹²⁵

ЦК КПЈ је предложио заједнички иступ како са социјалдемократима тако и националспоразумашким и ситнобуржоаским опозиционим групама, напомињући притом да КПЈ не може пристати ни на какве споразуме и блокове у којима јасно не би дошли до изражаја:

„— савез радника и сељака,

— наши минимални политички захтјеви. (амнестија, укидање Закона о заштити државе, слобода организовања, грађанска и човјечанска права),

— наши захтјеви за радничку класу (социјално осигурање, помоћ беспосленим итд.),

наши захтјеви за сељаштво (против кулука, поништавање дугова, против оврха)¹²⁶

У Окружници су одређени непосредни задаци свим организацијама поводом избора:

„1. — Упознати све чланство и најшире масе са нашим ставом и задаћама. Издати летке, слати писма, курире и инструкције свим организацијама, искористити легалну штампу, издати посебне бројеве нелегалних листова, одредити конкретне задаће појединих комитета, ћелија и организација.

2. — Стварати свугдје иницијативне изборне комитете (легалне и полулегалне),

3. — Створити изборни фонд и одмах сакупљати новац.

4. — Већ сада консултовати раднике и сељаке у погледу средских кандидата, ступити у додир с људима, који долазе у обзир да буду од радника и сељака истакнути као кандидати, увући их у изборе, активирати,

5. — Популарисати наше захтјеве и пароле међу најширим масама, особито идеју о руководећој улози радничке класе.

¹²⁵ ИА ЦК, I 2—2 (38).

¹²⁶ Исто.

6. — Ићи на све изборне скупштине и организовано на њима иступати.

7. — Пратити сву изборну агитацију режима и осталих странака, конкретно разјашњавати сваки њихов аргуменат, паролу, обећање и демагогију“.¹²⁷

Комунистички захтјеви у предизборној агитацији су били:

„1. — Неодложни избори за Конституанту, на основу тајног, општег и непосредног права гласа,

2. — Пуна слобода збора, договора, штампе и удруживања,

3. — Пуна слобода синдикалног организовања и штрајка,

4. — Укидање метода наименовања и комесаријата у социјално политичким установама и слободне изборе у истима.

5. — Успостава односа и савез са СССР, политику колективне безбједности и савез малих народа са ослонцем на свјетски демократски и антифашистички покрет.

и 6. — Општа амнестија политичких криваца и укидање Закона о заштити државе“.¹²⁸

Уочи избора, Иницијативни одбор за радничку партију извјестио је раднике: „Радничка класа, услед несаломљивих потешкоћа и препрека овога пута није могла самостално да иступи“,¹²⁹ а затим „Тамо где радници нису могли поставити свога кандидата радници ће гласати за демократски опредељене кандидате, који су се у борби за слободу радног народа показали најдоследнији борци“.¹³⁰

Комунистичка партија у Црној Гори је успјела да у неким срезovima истакне своје кандидате на листи Радничко-сељачке странке, везујући се за листу Удружене опозиције.

Средином октобра¹³¹ 1938 године одржана је у Подгорици конференција Радничко-сељачке партије (Странке радног народа), на којој су одређени комунистички кандидати. Послије тога је пошао један делегат у Београд да обавијести опозиционе кандидате за Црну Гору о постављању радничко-сељачке листе. Неки претставници Удружене опозиције који су били заинтересовани за изборе у Црној Гори, пошто су и сами били кандидати, успјели су, помоћу разних махинација, да онемогуће кандидацију Миловану Анђелићу у Колашинском и Бошку Стругару у Барском срезу. То је изазвало цијепање у једном дијелу чланства КПЈ у Колашинском и Барском срезу. Нијесу могли да се сложе кога да гласају од кандидата Удружене опозиције — демократе или федералисте. У Колашинском срезу алтернатива је

¹²⁷ Исто.

¹²⁸ ИА ЦК, I 2—3 (38).

¹²⁹ Исто.

¹³⁰ Исто.

Писмо Вукмана Крушчића од 22 X 1938 Мјесном комитету Колашин (Документи о Мојсију Стефановићу — ИА ЦК, VIII 2—5).

била Трипко Жугић (демократа) и Секула Дрљевић (десни федералиста), а у Барском: демократа Никола Ђоновић, односно Петар Лекић, лијеви федералиста. Послије тога Милован Анђелић, незадовољан због поништења његове кандидатуре, прешао је у отворене непријатеље Партије, агитујући да се не гласа ни за демократе ни за федералисте, него за Блажа Анђелића, опозиционог кандидата на листи ЈНС.¹³²

Радничко-сељачкој партији је пошло за руком да истакне три своја кандидата, на чију је кандидатуру Уједињена опозиција пристала, а суд је потврдио. Комунистички кандидати били су: Блажо Јовановић за Подгорички, Стево Машановић за Цетињски и Слободан Марушић за Даниловградски срез.

Агитација је била врло жива у свим изборним срезovima; а нарочито у оним у којима су комунисти поставили своје кандидате. Полиција је настојала да онемогући агитацију комунистичким кандидатима, па је покушавала и да их хапси. Зборове које је организовала Удружена опозиција, а на којима су комунисти узимали активног учешћа, полиција је спречавала. У неколико наврата полиција је заједно са жандармеријом покушавала да растури предизборне зборове, на којима су често и оружје употребљавали. Тако је збор Удружене опозиције 3 XII 1938 у Даниловграду крваво завршен. Полиција је убила једног сељака (Душана П. Ђуровића), а ранила једну малољетну дјевојку (Ђуровић).¹³³

И поред сметњи које су правиле власти, опозиција је одржала неколико успјешних зборова, од којих су неке држали комунистички кандидати. Кандидат Радничко-сељачке странке Блажо Јовановић одржао је неколико успјешних предизборних конференција и састанака у Кучима и Општини брскутској.¹³⁴ Такође је одржао добро посјећену конференцију у Подгорици.¹³⁵

С обзиром да су власти у току избора правиле разне махинације, а често и фалсификовале резултате избора, то су приликом избора 11 децембра биле предузете посебне мјере да би се спријечило и онемогућило такав поступак. Уочи избора био је издат Потсјетник за претставнике листе (чуваре листе), у коме се препоручује сваком гласачком кандидату да за чуваре листа одреди најписменије и најхрабрије људе, који неће дозволити да се приликом уписивања гласача деси ма какав фалсификат од стране ЈРЗ. У Потсјетнику је напоменуто да одређени претставници никако не напуштају своје мјесто на биралишту нити дозвољавају да их ко замјењује. Даље се препоручује да у друштву

¹³² Према усменој изјави Љуба Анђелића, датој писцу ових редака 23 V 1959.

¹³³ Глас Црне Горе, Подгорица, бр. 3 од 15 XII 1938.

¹³⁴ Зета, бр. 44 од 27 XI 1938.

Зета, бр. 46 од 11 XII 1938.

претставника листе буде увијек по 10 најодважнијих и најсигурнијих људи, који би му у датом моменту указали помоћ.¹³⁶

Захваљујући доброј агитацији, у првом реду комуниста, масовном учешћу и мјерама предострожности, на изборима је постигнут добар резултат. Три комунистичка кандидата добила су 2.544 гласа. Удружена опозиција побједила је у Подгоричком, Даниловградском, Никшићком, Шавничком, Цетињском и Бококоторском изборном срезу.

Милан Стојадиновић на листи ЈРЗ добио је у **црногорским** изборним срезовима следећи број гласова: у Цетињу — граду 1.725 (Томо Милошевић 574, Лале Зубер 1.151), Цетињском срезу 1.518 (Гавро Милошевић), Бококоторском 3.689 (Ђуро Драшковић), Барском 5.358 (Ђуро Чејовић), Никшићком 3.783 (Чедо Сладојевић 1.274, др Јован Булајић 594, Јован Радуловић 1.917), Даниловградском 1.625 (Михаило Бошковић), Подгоричком 3.185 (Нешо Шћеповић 3.156, Андро Поповић 29), Колашинском 1.845 (Мирко Меденица 1.100, Никола Јовановић 745), Шавничком 1.867 (Данило Радоичић 1.467, Милутин Томић 400), Андријевичком 3.597 (Новица Поповић 2.585, Ђ. Ђулафић 1.012), Беранском 3.939 (З. Јоксимовић 3.380, М. Поповић 506, В. Попадић 53), Бјелопољском 4.663 (Саво Микић 2.179, Ј. Ђоровић 2.484) и Пљеваљском 3.223 (Богдан Ненадић 1.515, Ш. Селмановић 1.708).

Владимир Мачек на листи Удружене опозиције добио је: у Цетињу — граду 414 (Н. Јерговић 253, С. Милуновић 161), Цетињском срезу 2.368 (А. Поповић 357, др С. Дрљевић 1.079, Стево Машановић 355, Стојан Шпадијер 577), Бококоторском 3.702 (А. Марковић 1.281, М. Комненовић 2.421), Барском 2.112 (Никола Ђоновић 1.589, Петар Лекић 523), Никшићком 3.848 (др Кривокапић 1.064, Марко Вујачић 1.626, Јевто Павић 947, Михаило Спасојевић 211), Даниловградском 2.143 (др Шкерковић 204, др Н. Радовић 337, Павле Јововић 1.007, Слободан Марушић 594), Подгоричком 5.293 (др Шкерковић 188, Ристо Вујачић 334, др Р. Вукчевић 617, Милош Рашовић 1.243, Саво Вулетић 1.317, Блажо Јовановић 1.594), Колашинском 1.734 (Трипко Жугић 738, Љубомир Лазаревић 440, др С. Дрљевић 380, Блажо Анђелић 176), Шавничком 3.531 (Трипко Жугић 764, Михаило Аџић 980, Јово Жугић 115, Јован Кнежевић 680, Радован Ружић 398, Митар Лопушина 594), Андријевичком 2.323 (Ристо Јојић 1.531, Зуфер Мусић 396, Вуксан Гојковић 396), Беранском 2.371 (Светозар Неђић 1.061, Марко Цемовић 972, Томица Чукић 338), Бјелопољском 2.576 (Милоје Добрашиновић 1.645, Гојко Терић 876, В. Ђекић 22, Томовић 4, Станић 29) и Пљеваљском срезу 1.780 гласова (Миле Перуничкић).¹³⁷

¹³⁶ ИА ЦК, I 2—1 (38).

¹³⁷ Резултати избора узети су из *Зете*, бр. 46 од 18 XII 1938 и *Слободне мисли*, бр. 47 од 12 XII 1938.

Према томе, листа ЈРЗ је укупно добила у поменутиим изборним срезовима 40.017, а листа Удружене опозиције 34.195 гласова. Према незваничним објављеним резултатима у Зети,¹³⁸ листа Стојадиновића је добила у цијелој земљи 1,636.519, а листа Мачека 1,336.823, док је листа Љотића добила 30.310 гласова.

За овако повољан резултат Удружене опозиције на изборима у Црној Гори КПЈ је имала огромне заслуге. Њен рад на окупљању маса у Народни фронт против реакционарног режима је и овдје уродио плодом. Осим тога, Партија је уочи избора показала велику активност, како на окупљању маса под заставом Народног фронта, тако и у предизборној агитацији. Само изборни терор и реакционарни изборни закон, који је владајућој странци омогућио већину, спасли су режим од потпуног пораза на изборима.

Успјех Комунистичке партије у Црној Гори на изборима био је свакако највећи у току 1920, на општинским и, нарочито, на изборима за Уставотворну скупштину. Узрок таквом успјеху Комунистичке партије у првим годинама последице њеног стварања је у револуционарном таласу који је био захватио цијелу Европу после Октобарске револуције, па није мимоишао ни Југославију и њене крајеве. У првим годинама после стварања југословенске државе, млада југословенска буржоазија, и поред окрутних мјера, није могла да угуши револуционарни талас који је био захватио југословенске покрајине. Комунистичка партија Југославије у тим данима постиже значајне успјехе. Један од њих је и успјех на општинским и парламентарним изборима. После организованог напада буржоазије на млади раднички покрет на челу са КПЈ и стављања ове ван закона, долази до осипања чланства у Комунистичкој партији. Стварањем Независне радничке партије Југославије комунисти су поново у могућности да самостално изиђу на изборе, али с много мање успјеха. Док су на изборима за Конституанту комунисти у Југославији добили 58 мандата (у Црној Гори 4), дотле на парламентарним изборима 1923 године КПЈ није добила ниједан мандат. Укидањем НРПЈ Партији је онемогућен легалан рад, зато на парламентарним изборима 1923, на које излази као Партија радника и сељака, још слабије пролази. На парламентарним изборима 1927 Партија мијења дотадашњу тактику самосталног иступања на изборима и настоји да оствари изборну сарадњу са неким грађанским и демократским партијама, али тај покушај остаје без успјеха и КПЈ излази самостално на изборе као Републикански радничко-сељачки савез. Услјед консолидације својих редова, приближавања масама и заузимања правилног става у националном питању, број гласача се повећава, али је тај број још увијек мали.

¹³⁸ Зета, бр. 46 од 18 XII 1938.

Монархофашистичка диктатура задаје нове ударце револуционарном радничком покрету на челу с Комунистичком партијом, тако да на парламентарним изборима од 8 XI 1931 Партија не узима учешћа, него спроводи тактику тзв. активног бојкота, која је, касније, осуђена од новог партиског руководства.

На петомажским изборима 1935, и поред опсежних припрема партиских организација за самосталан иступ, Партија, усљед неодлучности централног партиског руководства, ни овом приликом не учествује као самосталан фактор.

У току 1938, када су одржани посљедњи парламентарни избори у предратном периоду, Комунистичка партија у Црној Гори је претстављала јаку политичку снагу и само у 3 изборна среза, у којима је успјела да постави своје кандидатуре, добила је 2.544 гласа.